

Explaining the Geo-Economic Possibilities of Baneh-Marivan Free Trade Zone

Bahram Amir Ahmadian¹, Ahmad Ghamparvar^{✉2} , and Ahmad Bazleh³

1. Department of Russian, Central Asia and Caucasus Studies, Faculty of World Studies, University of Tehran, Tehran, Iran
2. Corresponding author, Ph.D. in Political Geography, Faculty of Geographical Sciences, Kharazmi University, Tehran, Iran.
E-mail: ahmad.ghamparvar@gmail.com
3. Ph.D. in Political Geography, Faculty of Geographical Sciences, Kharazmi University, Tehran, Iran

Article Info

Article type:
Research Paper

Article history:

Received: 13 August 2024

Received in revised form:

06 September 2024

Accepted: 7 September 2024

Keywords:

Free Trade Zone,
Goeconomics,
Kurdistan Province,
Theory of Diffusion and
Diffusion of Phenomena.

ABSTRACT

One of the economic policies that has been the focus of decision makers and policy makers in recent decades, considering various goals such as regional development, removal of deprivations, attraction of foreign and domestic capital, and competitiveness of the national economy, was the establishment of commercial-industrial free zones. However, the success in achieving the goals that result in free zones is more important than the establishment of these zones. Therefore, the analysis of the researchers of the article in relation to the above-mentioned plan, considering the geographical location in which the country is located, is that one side of this success aimed at advancing the geopolitical and political goals of the country as a driving force and smoothing of economic interests. From this point of view, the present research, which was carried out using a descriptive-analytical method, claims that if the Baneh-Marivan free trade zone plan is successful, in addition to publishing its model in the upstream (Piranshahr-Sardasht) and downstream (Qasr Shirin) geography, Iran's geopolitical and political influence will increase to the same extent due to the establishment of close relations with Erbil and Sulaymaniyah in Iraq and the region. Furthermore, Iran can have a stronger support in competition with its historical rivals besides diversifying the bases of its presence and influence in Iraq and the region.

Cite this article: Amir Ahmadian, B. GHamparvar, A.Bazleh, A (2024). Explaining the Geo-Economic Possibilities of Baneh-Marivan Free Trade Zone. *New Geopolitics Research*, 1 (1), 49-61.

© The Author(s).

Publisher: Lorestan University.

DOI: [HTTPS://DOI.ORG/10.22034/NRPG.1.1.4](https://doi.org/10.22034/NRPG.1.1.4)

Introduction

The term free zone means a part of the territory of a country where imported goods are generally considered as goods outside the customs territory and are subject to supervision as far as the import duties and taxes are concerned. They are not usually customs. In other words, in these geographic areas where goods are imported without customs duty to be processed and exported, investors have incentives such as tax exemption and more freedom of action in hiring labor. Also, they are outside the scope of some of the current regulations of the respective country and they help the development of the mainland by taking advantage of benefits such as tax exemptions, customs duties, the absence of unnecessary foreign exchange and administrative procedures, etc. From another angle, the reasons for the formation and growth of free zones are rooted in the necessity of growth and expansion of the competitive environment in the global economy and the expansion of international markets. In the meantime, the governments, under the banner of free zones, aim to achieve macro political and economic goals by creating job opportunities, training manpower, increasing income from service activities, increasing the efficiency of the national economy, objective and experimental acquaintance with the global economy, developing the region, and turning backward sectors into poles of development (Kamran: 33). The concern of political geography regarding free zones is more important than the realization of economic goals, political and geopolitical achievements that the government can learn from. In this regard, the fundamental question of the current research is formulated as follows: How can the Baneh-Marivan Free Zone, along with the economic goals (geo-economic possibilities), be considered as the arm of the country in determining political and geopolitical goals?

Method

The present research is descriptive-analytical and the data is collected using library sources, books, scientific publications, and articles published in the field of research in reputable universities and scientific centers.

Results and Discussion

For the geography of the Baneh-Marivan Free Trade Zone at its macro level, three geopolitical fronts can be briefly reported. The fronts between which there have always been historical-geopolitical competitions. A) Turkey, as Iran's next-door neighbor, is a historical rival of Iran in the region. The history of this competition goes back to the establishment of the Safavid government, when Shah Ismail declared Shia as the official religion of the country against the Ottoman Sunni religion. In this way, the competition of these two countries entered the stage that is going on until now, although it has left the religious nature and has taken on new dimensions.

Saudi Arab is led by Saudi Arabia. This country is one of the most important countries in the Middle East and affects the politics and security of the region. Today, Saudi Arabia is pleased with the weakening of active Arab actors - Egypt, Iraq, and Syria - which have long

been an obstacle to Saudi Arabia as a regional power, and prepares itself to play the leading role on behalf of the Arabs.

c) And finally, there is one side of the Iranian triangle, a country that has maintained its position in the process of global competition and is known as an independent state in the international system and has always had a special weight in regional equations from the past until now.

Conclusions

The analysis of the research findings shows several key principles. First, the border areas with which the Baneh-Marivan free trade zone overlaps suffer from some types of deprivation and the unemployment of its residents occupies a high percentage. Second, the target geography is in a favorable condition in terms of natural potentials - environment, habitat, agriculture, tourism, etc. Third, there is a complete linguistic, ethnic, cultural and religious overlap between the two sides of the border. Fourth, there are formal and informal trade relations between the two sides of the border. And finally, in the geopolitical dimension, in the target geography, which is the market of Iraq and Syria, there is a competition between a set of political, economic, cultural and geopolitical interests of regional actors.

Therefore, the result of the analysis of the geo-economic possibilities of the Baneh-Marivan free trade zone shows that the extent to which this zone succeeds in realizing the achievements and establishing a real free zone paves the way for the realization of the country's geopolitical goals. Because in achieving the success, we can witness the "broadcasting" of similar models in higher latitudes (Piranshahr-Sardasht) and lower latitudes (Qasr Shirin). This success in its own way means more relations with Erbil and Sulaymaniyah and more economic influence in those areas. It is obvious that it will also help to expand Iran's software and geopolitical sphere of influence and will strengthen Iran's political-economic arms in the competition with competing players.

تبیین امکان‌های ژئواکونومیک منطقه آزاد تجاری بانه - مریوان

بهرام امیراحمدیان^۱، احمد غم‌پرور^۲، و احمد بزله^۳

۱. گروه مطالعات روسیه، آسیای مرکزی و قفقاز، دانشکده مطالعات جهان، دانشگاه تهران، تهران، ایران
۲. نویسنده مسئول، دانش آموخته دکتری جغرافیای سیاسی، دانشکده علوم جغرافیایی، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران.

رایانامه: std_hvalizadeh@alumni.khu.ac.ir

۳. دانش آموخته دکتری جغرافیای سیاسی، دانشکده علوم جغرافیایی، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران

اطلاعات مقاله	چکیده
<p>نوع مقاله: مقاله پژوهشی</p> <p>تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۵/۲۳</p> <p>تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۰۶/۱۶</p> <p>تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۶/۱۷</p> <p>کلیدواژه‌ها: منطقه آزاد تجاری بانه- مریوان، ژئواکونومیک، استان کردستان، تئوری پخش و انتشار پدیده‌ها.</p>	<p>یکی از سیاست‌های اقتصادی که در چند دهه اخیر با در نظر داشتن اهداف گوناگون نظیر توسعه منطقه‌ای، رفع محرومیت‌ها، جذب سرمایه‌های خارجی و داخلی، رقابت‌پذیری اقتصاد ملی و... مورد توجه تصمیم‌سازان و سیاستگذاران قرار داشته، تأسیس و راه‌اندازی مناطق آزاد تجاری - صنعتی بوده است؛ اما مهم‌تر از راه‌اندازی این مناطق، موفقیت آن‌ها در تحقق اهدافی است که از قبل آنها مناطق آزاد سربرآورده است. از این رو، تحلیل پژوهشگران مقاله به نسبت طرح فوق با توجه به موقعیت جغرافیایی‌ای که کشور در آن واقع شده، این است که یک سوی این موفقیت متوجه پیشبرد اهداف ژئوپلیتیک و سیاسی کشور به عنوان نیروی پیشران و هموار کننده منافع اقتصادی است. با این نگاه، پژوهش حاضر که به روش توصیفی - تحلیلی انجام شده مدعی است در صورت موفقیت طرح منطقه آزاد تجاری بانه - مریوان، علاوه بر انتشار مدل آن در جغرافیای بالادست (پیرانشهر - سردشت) و پائین‌دست (قصر شیرین)، به همان میزان، نفوذ ژئوپلیتیک و سیاسی ایران با توجه برقراری روابط تنگاتنگ با اربیل و سلیمانیه در عراق و منطقه بیشتر می‌شود و در کنار تنوع بخشی به پایه‌های حضور و نفوذ در عراق و منطقه می‌تواند در رقابت با رقبای تاریخی هم، از وزن و پشتوانه محکم‌تری برخوردار گردد.</p>

استناد: حافظ‌امیراحمدیان، بهرام، غم‌پرور، احمد، بزله، احمد. (۱۴۰۳) تبیین امکان‌های ژئواکونومیک منطقه آزاد تجاری بانه - مریوان، پژوهش‌های نوین سیاست جغرافیایی، ۱ (۱)، ۴۹-۶۱

DOI: [HTTPS://DOI.ORG/10.22034/NRPG.1.1.4](https://doi.org/10.22034/NRPG.1.1.4)

ناشر: دانشگاه لرستان

مقدمه

یکی از بنیادی‌ترین مفاهیم در جغرافیای سیاسی، مفهوم حاکمیت است؛ مفهومی که در بطن دولت مدرن جای دارد و با مفاهیم مهمی مانند قدرت، نظم، مشروعیت و اقتدار مرتبط است. مفهوم حاکمیت در یک طبقه‌بندی به دو بعد داخلی و خارجی تقسیم می‌شود که در بعد داخلی به مفهوم اراده برتر نسبت به تمام اراده‌های جزئی در یک سرزمین و در بعد خارجی به معنای حاکمیتی است که در روابط بین دولت‌ها ظاهر می‌گردد و مستلزم استقلال و نفی هرگونه تبعیت یا وابستگی در برابر دولت‌های خارجی است. دولت، مظهر حاکمیت داخلی و خارجی است که قدرت برتر را اعمال می‌کند (عالم، ۱۴۰۱: ۵۹-۴۸).

اصطلاح منطقه آزاد به معنای بخشی از سرزمین یک کشور است که در آنجا کالاهای وارد شده تا جایی که به حقوق و مالیات متعلق به واردات مربوط می‌گردد، عموماً به عنوان کالاهای خارج از قلمرو گمرکی تلقی می‌گردند و مشمول نظارت‌های معمول گمرکی نمی‌شوند (مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، ۱۳۷۴: ۴) به عبارت دیگر در این محدوده‌های جغرافیایی که در آن کالاها بدون حقوق گمرکی وارد می‌شوند تا پردازش و صادر شوند، سرمایه‌گذاران مشوق‌هایی مانند معافیت مالیاتی و آزادی عمل بیشتر در استخدام نیروی کار دارند (دلیری، ۱۴۰۱: ۲۱۵؛ به نقل از التجایی، ۱۳۸۸) و از شمول برخی از مقررات جاری کشور متبوع خارج بوده و با بهره‌گیری از مزایایی نظیر معافیت‌های مالیاتی، بخشودگی سود و عوارض گمرکی، عدم وجود تشریفات زاید ارزی، اداری و مقررات دست و پاگیر و همچنین سهولت و تسریع در فرآیندهای صادرات و واردات با جذب سرمایه‌گذاری خارجی و انتقال فناوری به توسعه سرزمین اصلی کمک می‌کنند (Dei Ottati, 2018: 259-284). بر این بنیاد است که مناطق آزاد در دهه‌های گذشته از اهمیت زیادی در نظام اقتصاد بین‌الملل برخوردار شده‌اند.

از زاویه دیگر، علل شکل‌گیری و رشد مناطق آزاد، ریشه در ضرورت‌های رشد و گسترش فضای رقابتی در اقتصاد جهانی و گسترده شدن ابعاد بازارهای بین‌المللی دارد؛ چراکه مرزهای ملی که ریشه در برخی پارامترهای سیاسی و اجتماعی دارند، مرزهای اقتصاد ملی را به کمک وضع موانع گمرکی و تعرفه‌ای تعیین کرده و بدین ترتیب بازار جهانی در مقایسه با بازارهای ملی در بطن خود، موانع حقوقی بسیار گسترده‌تری برای حرکت و جابه‌جایی آزادانه تکنولوژی، کالاها و مواد اولیه دارد. از این رو، تأسیس مناطق آزاد تجاری برای کشورهای جهان سوم این امکان را فراهم می‌آورد که بدون رهاکردن تمامی سازوکارهای کنترل اقتصادی، به صورت بخشی و منطقه‌ای به فرایند جهانی شدن اقتصاد متصل شوند و در صورت عملکرد مطلوب از مزایای تجارت آزاد بهره ببرند (مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، ۱۳۷۴: ۳) و مهمتر آنکه تحت لوای مناطق آزاد با ایجاد فرصت‌های شغلی، تربیت نیروی انسانی، افزایش درآمدهای ناشی از فعالیت‌های خدماتی، افزایش کارایی اقتصادی ملی، آشنایی عینی و تجربی با اقتصاد جهانی، توسعه منطقه‌ای و تبدیل بخش‌های عقب مانده به قطب‌های توسعه (کامران، ۱۳۸۱: ۳۳) به اهداف کلان سیاسی و اقتصادی دست یابند.

نکته دیگر در خصوص این مناطق، به راهبرد آن‌ها بر می‌گردد که صادرات محور است؛ اما متأسفانه این مهم هنوز در مناطق آزاد ایران به وقوع نپیوسته است. برعکس، راهبرد واردات جایگزین آن شده که به صنایع داخلی به‌ویژه صنایع کوچک آسیب وارد کرده است. این پدیده نیز با اهداف مناطق آزاد تجاری - صنعتی در تعارض است. اگر بخواهیم مناطق آزاد تجاری - صنعتی در ایران موفق باشند، باید مکان‌یابی درستی برای آن‌ها صورت پذیرد و ضوابط مکان‌یابی در آنها اعمال شود (کامران، ۱۳۸۱: ۳۲) با وجود این، دغدغه جغرافیای سیاسی نسبت به مناطق آزاد، بیش از تحقق اهداف اقتصادی، دستاوردهای سیاسی و ژئوپولیتیک است که دولت می‌تواند از آن حاصل کند. در این خصوص، پرسش بنیادین پژوهش حاضر به این امر اشاره دارد که منطقه آزاد بانه - مریوان در کنار اهداف اقتصادی (امکان‌های ژئواکونومیک) چگونه می‌تواند بازوی کشور در تعیین اهداف سیاسی و ژئوپولیتیک باشد؟ بدیهی است از بستر چنین پرسشی هدف یا اهدافی مورد نظر خواهد بود:

- ارائه چشم‌اندازی روشن در خصوص امکان‌های سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و... منطقه آزاد تجاری بانه - مریوان
- تمرکز بر اهمیت حوزه اقتصاد و امکان‌های آن در پیشبرد سیاست‌های فرهنگی، اجتماعی و...
- ضرورت توجه به منطقه آزاد تجاری - صنعتی به عنوان امکانی جهت حل معضل بیکاری نواحی مرزی

مبانی نظری

اهم نظریه‌های مرتبط با موضوع مورد پژوهش

بر اساس مطالعات انجام شده در ارتباط با مناطق آزاد، نظریه‌های مرتبط با تجارت بین‌الملل و توسعه اقتصادی از جمله مهمترین شاخه‌های اقتصاد هستند که مناطق آزاد در پرتو نظریه‌های آنها مورد بحث قرار گرفته است. در این میان: الف) نظریه‌های تجارت بین‌الملل شامل: نظریات اقتصاددانان کلاسیک و نئوکلاسیک، نظریه مزیت مطلق آدام اسمیت، نظریه مزیت نسبی ریکاردو و نظریه مزیت نسبی هکشر-اهلین که همه به نوعی تجارت خارجی را عامل ایجاد نوآوری، رقابت، بالابردن کیفیت کالا و تحرک اقتصادی می‌دانند و عقیده دارند تجارت خارجی می‌تواند به عنوان موتور محرکه رشد و توسعه اقتصادی، در کشورهای در حال توسعه مورد استفاده قرار گیرد. ب) راهبردهای توسعه اقتصادی هم شامل: راهبرد تجارت خارجی به عنوان عامل محرکه توسعه، راهبرد جانشینی واردات (راهبرد درون‌نگر) و راهبرد توسعه صادرات (راهبرد برون‌نگر) که در این میان، راهبرد توسعه صادرات یکی از اساسی‌ترین پایه‌های ایجاد مناطق آزاد به شمار می‌رود (معاونت پژوهش‌های اقتصادی، ۱۳۹۵: ۱۰-۱۳).

با وجود این، همانگونه که پیش‌تر اشاره شد، نگاه جغرافیای سیاسی به مناطق آزاد متفاوت است و هر کدام از نظریه‌های مکان مرکزی^۱ و والتر کریستالر، نظریه پخش پدیده‌های تورستن هاگراستراند^۲، نظریه همگرایی و واگرایی ریچارد هارتشورن و نظریه آیکونوگرافی و سیرکولاسیون جان گاتمن می‌توانند حاوی نگاه ویژه‌ای به مناطق آزاد باشند. بدین صورت، اگر نظریه‌های اقتصاد، مباحث اقتصادی مناطق آزاد را مبنای دستور خود قرار داده‌اند، در مقابل، نظریه‌های جغرافیای سیاسی، تأثیر جغرافیا بر تصمیمات سیاسی را بازتاب و جایگاه مناطق آزاد را در تصمیمات سیاسی مورد بررسی قرار می‌دهند. در این میان، پژوهش حاضر اصول نظری پخش فضایی هاگراستراند را مبنای قرار داده و به خطوط کلی آن اشاره می‌نماید.

نظریه پخش فضایی

نظریه پخش فضایی برای اولین بار در سال ۱۹۵۳ توسط تورستن هاگراستراند که بیشتر در زمینه جابجایی و انتشار نوآوری، شبیه‌سازی، الگوهای فضایی، توسعه جغرافیای زمان کار کرده است، مطرح شد (Flowerdew, 2009; 4-6). وی برای اولین بار با همکاران خود نظریه پخش را در زمینه گسترش نوآوری‌ها و پدیده‌های کشاورزی به کار گرفت و تا سال ۱۹۶۸ به اصول تازه‌ای دست یافت (شکویی، ۱۳۸۱: ۳۰۲). نظریه پخش فضایی هاگراستراند به معنای ترویج یا گسترش نوآوری‌ها از یک محل به محل دیگر، منجر به شکل‌گیری مکان‌هایی می‌شود که در طی زمان اشکال متفاوتی دارند (Brown, 2004: 3676). پخش فضایی فرآیندی است که به وسیله آن، رفتار مردم یا خصیصه‌های چشم‌انداز و در نتیجه، آنچه که قبلاً در مکانی به وجود آمده است تغییر می‌یابد (خانی و سادات موسوی، ۱۳۹۶: ۱۰۰). این نظریه نشان می‌دهد که عامل فاصله، نقش عمده‌ای در ارتباط‌پذیری پدیده‌ها و نوآوری‌ها دارد. مراد از عامل فاصله، هم فاصله جغرافیایی و هم فاصله اجتماعی - اقتصادی می‌باشد (ابراهیم‌زاده و بذرافشان، ۱۳۸۶: ۷).

از نگاه تئوری پخش، انتشار فضایی در دو سطح مورد بررسی قرار می‌گیرد. نخست پخش ناحیه‌ای که در آن اطلاعات، مواد، کالا، مد، تولیدات و نظایر این‌ها از ناحیه‌ای به ناحیه دیگر و بین جمعیت ناحیه جدید گسترش می‌یابد. دوم؛ جابجایی مکانی پخش که همان ویژگی‌های فوق را دارد با این تفاوت که در این سطح سرچشمه پخش می‌خشکد و خاستگاه پخش اهمیت و اعتبار خود را از دست می‌دهد (Kevin, 1972; 91).

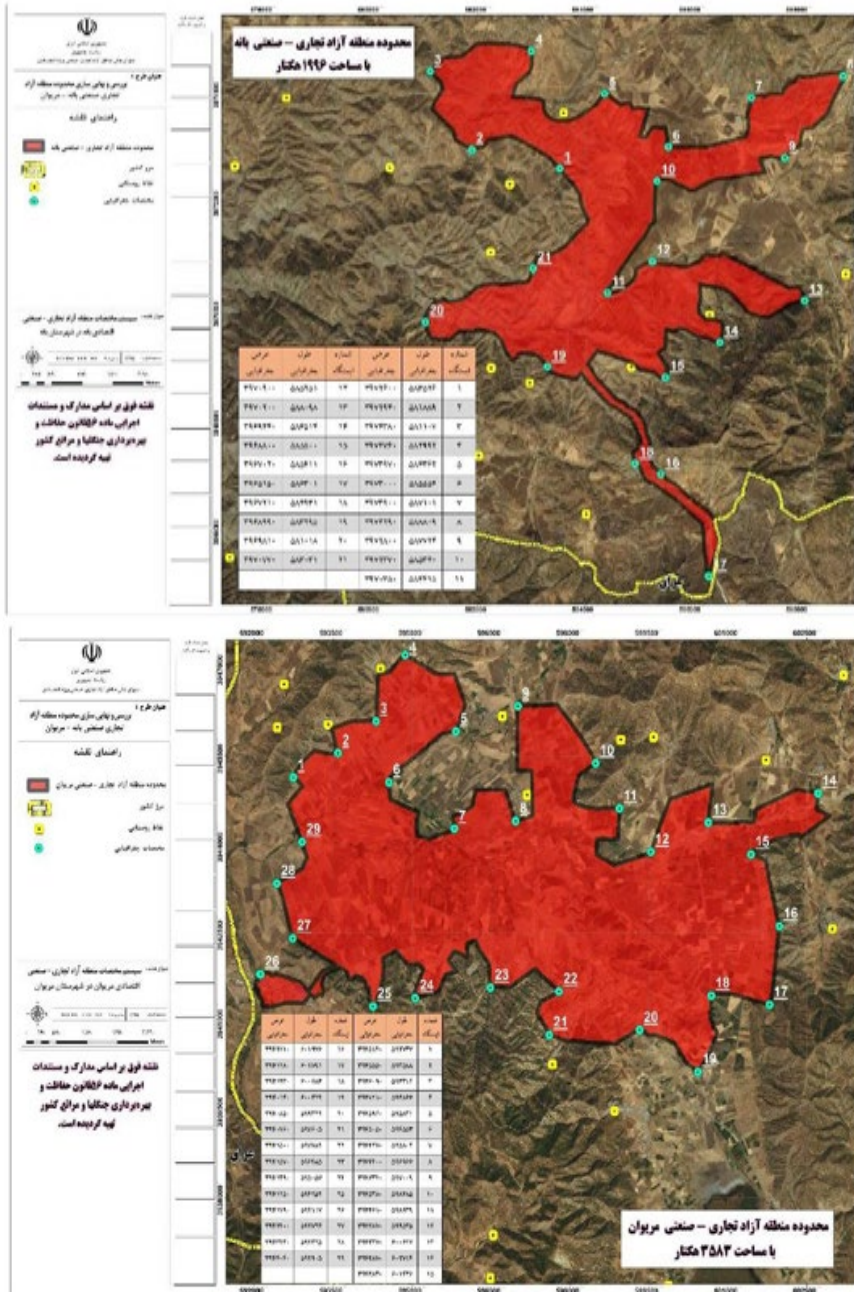
موضوع دیگر در خصوص پخش نوع یا شکل پخش است که ممکن است سازش‌پذیر یا سلسله‌مراتبی باشد. منظور از پخش سازش‌پذیر، انتقال مستقیم مدنظر است؛ نظیر سرایت بیماری‌ها از شخصی به شخص دیگر یا از محله‌ای به محله دیگر است که با عامل فاصله ارتباط نزدیکی دارد. در پخش سلسله‌مراتبی هم پدیده‌ها به صورت منظم و در قالب سلسله مراتب فضایی گسترش

1. Central place theory
2. Torsten Hagrestrand

می‌بایند. پخش نوآوری و پذیرش آن در یک ناحیه یا کشور مثالی از این نوع پخش است. این نوع پخش معمولاً به موازات ساخت اجتماعی - اقتصادی جریان می‌یابد (هاگت، ۱۳۷۵: ۹۴).

روش پژوهش

در مطالعه حاضر از روش توصیفی - تحلیلی برای تجزیه و تحلیل داده‌ها استفاده شده است. نحوه گردآوری داده‌ها روش کتابخانه‌ای با استفاده از کتب، نشریات علمی و مقالات چاپ شده در زمینه پژوهش در دانشگاه‌ها و مراکز علمی معتبر بوده است.

شکل ۱. نقشه محدوده منطقه آزاد تجاری بانه - مریوان

منبع: (مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی: ۱۳۹۹، صص ۸-۷ عکس سیاه و سفید همچنین عکس رنگی سایت تابناک استان کردستان، به نقل از سایت مرکز پژوهش‌های مجلس)^۱

1. <https://ostanha.tabnak.ir/fa/news/۶۴۸۷۲۴/> و https://rc.majlis.ir/fa/legal_draft/show/980982

یافته‌های پژوهش

جغرافیای منطقه آزاد تجاری بانه - مریوان

استان کردستان با وسعتی برابر با ۲۸۳۰۰ کیلومتر مربع در نوار کوهستانی غرب ایران واقع شده است. با کشور عراق ۲۰۰ کیلومتر مرز مشترک دارد و بر اساس آخرین تقسیمات کشوری دارای ۱۰ شهرستان می‌باشد (فتاحی و دیگران، ۱۳۹۵: ۲) و شهرستان‌های مریوان و بانه رتبه‌های سوم و چهارم بزرگترین شهرستان‌های استان را به خود اختصاص داده‌اند (مرکز آمار ایران، ۱۳۹۵).

شهرستان‌های بانه و مریوان که در غرب استان واقع شده‌اند با هم منطقه آزاد تجاری بانه - مریوان را تشکیل می‌دهند. مساحت دو شهرستان روی هم رفته ۳۹۵۰ کیلومتر مربع می‌باشد. از این مقدار، ۵۵۰۰ هکتار مساحت منطقه آزاد اعلام شده که حدود ۲۰۰۰ هکتار آن در محدوده شهرستان بانه و ۳۵۰۰ هکتار آن در محدوده شهرستان مریوان واقع شده است (مجله خبری خبریان: ۱۴۰۱).^۱

بعد جمعیت‌شناختی منطقه آزاد تجاری بانه - مریوان

مطابق سرشماری ۱۳۹۵ جمعیت استان کردستان ۱۶۰۳۰۱۱ نفر است؛ اما در پیوند با شهرستان‌های مورد هدف تحولات جمعیتی ۵۰ سال گذشته آنها نشان می‌دهد که جمعیت مریوان از ۴۳۳۳ نفر در سال ۱۳۴۵ به ۹۱۶۶۴ نفر در سال ۱۳۸۵ و جمعیت بانه از ۸۶۱۷ نفر در سال ۱۳۴۵ به ۶۹۶۳۵ نفر در سال ۱۳۸۵ افزایش یافته است (مرکز آمار ایران، ۱۳۹۵: ۱۴۰-۱۴۹). مطابق سرشماری ۱۳۹۵ جمعیت بانه و مریوان به ترتیب بر ۱۱۰۲۱۸ و ۱۳۶۶۵۴ نفر بالغ شد (همان: ۱۴۸-۱۴۹).

همچنین، مطابق سرشماری نفوس و مسکن سال ۱۳۹۵ نرخ بیکاری در جمعیت فعال کردستان ۱۶/۳ درصد بوده است. در این سرشماری، یک میلیون و ۳۰۰ هزار نفر به عنوان جمعیت بالای ۱۰ سال سرشماری شدند که ۵۶۶ هزار نفر را جمعیت فعال تشکیل می‌دادند و از آن مقدار ۴۷۴ هزار نفر شاغل و ۹۲ هزار نفر بیکار بودند که بر اساس آن ۱۶/۳ درصد از جمعیت فعال استان، بیکار هستند (اتاق بازرگانی سندج به نقل از سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی استان کردستان، ۱۳۹۵). در این میان، نرخ بیکاری در مریوان ۴۰/۵ درصد (شهری ۴۶/۲ درصد، ۲۷/۹ درصد روستایی) بعد از سندج در رتبه دوم قرار دارد (فتاحی و دیگران، ۱۳۹۵: ۱۳). این در حالی است که شهرستان بانه با توجه به موقعیت و داشتن بازارچه فعال مرزی دارای کمترین نرخ بیکاری و نرخ طلاق است (فتاحی و دیگران، ۱۳۹۵: ۱۴). با وجود این، جغرافیای مورد بحث از پدیده‌های بنام کولبری در رنج است و مطالعات انجام شده پیرامون موضوع نشان می‌دهد که مجموعه‌ای از عوامل در ابعاد اجتماعی - فرهنگی (بالا بودن نرخ زاد و ولد، پایین بودن سطح تحصیلات)، عوامل جغرافیایی (عوامل محیطی و توپوگرافی مناطق، عدم سیاستگذاری در بخش گردشگری تجاری و ژئوتوریسم)، عوامل سیاسی، قانونی و امنیتی (ضعف دستگاه‌ها در اشتغال‌زایی، تبعیض در اختصاص بودجه و...) و عوامل اقتصادی (درآمد سرانه پایین، بالا بودن نرخ بیکاری، عدم حمایت بیمه‌ها، عدم سرمایه‌گذاری بخش خصوصی و دولتی در بخش صنعت، سهم کم در تولید ناخالص ملی) بر شکل‌گیری آن مؤثرند (محمدی و دیگران، ۱۴۰۰: ۳۱).

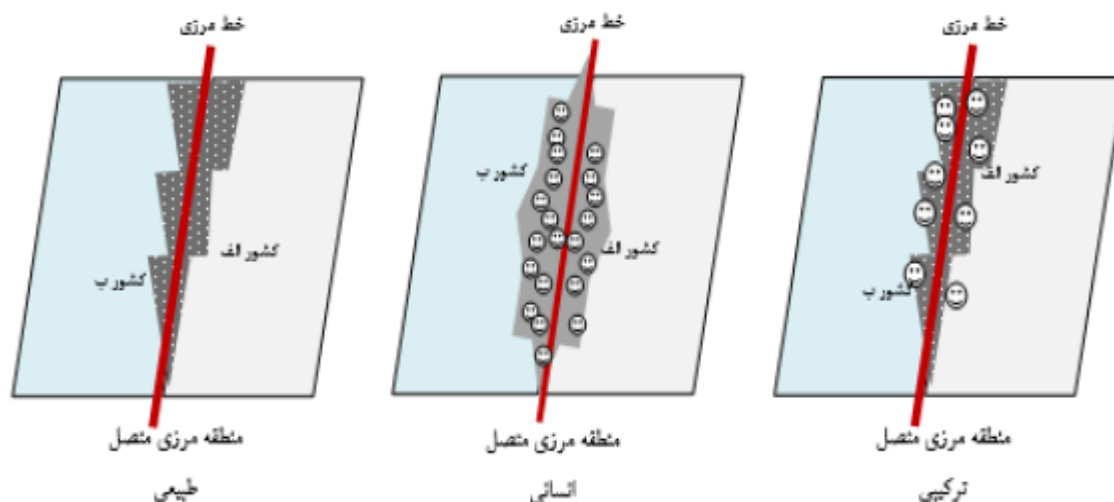
جغرافیای مورد هدف (آن سوی مرز)

عراق همسایه غربی ایران که از شمال به ترکیه، از غرب به سوریه و اردن، از جنوب به عربستان و از جنوب شرقی به کویت محدود می‌شود با داشتن ۳۲.۵ میلیون نفر جمعیت و مساحت ۴۳۸ هزار کیلومتر مربع از مهمترین شرکای تجاری منطقه برای ایران محسوب می‌شود. در آن سو، اقلیم کردستان عراق هم از لحاظ جغرافیایی بین ایران، ترکیه، سوریه و جزو عراق و در شمال این کشور واقع شده است و شامل چهار استان اربیل، سلیمانیه، دهوک و به تازگی حلبچه و شامل بخش‌هایی از استان‌های نینوا، دیاله است.

جمعیت این کشور بر طبق آمارهای نهاد سنجش جهانی در سال ۱۹۵۵ از ۶/۵۰۲/۶۵۷ میلیون نفر به ۴۰/۴۱۲/۲۹۹ میلیون نفر در سال ۲۰۱۹ بالغ شده است. در این ارتباط، اقلیم کردستان عراق جمعیتی حدود ۵/۲ میلیون نفر را در خود جای داده است. گردها اکثریت بافت اقلیم کردستان را تشکیل می‌دهند، ترکمنان دومین گره جمعیتی هستند و مسیحیان (آشوری، کلدانی و سریانی) در

۱. توسعه منطقه آزاد بانه - مریوان در گرو بهره‌مندی از نیروی جوان منطقه است (۱۴۰۱) به نشانی: <https://khabarban.com/> ۳۶۹۷۲۵۰

رتبه سوم جای دارند. اجزای فرهنگ این بخش از عراق ادامه فرهنگ جغرافیای منطقه آزاد تجاری بانه - مریوان است (<https://www.worldometers.info>) و خویشاوندی زبانی، مذهبی و آداب و رسوم و... در این دو بخش یکسان است. یکسان بودن موضوعات تنها به یک حوزه فرهنگی و جمعیتی محدود نمانده و شعاع آن گسترده‌تر است؛ چرا که در بعد جغرافیای طبیعی، این کشور به مثابه [بخشی از] ایران [قدیم] دارای اقلیم‌های متفاوت است و از تغییرات آب و هوایی به‌ویژه اقدامات سیاسی دولت ترکیه در بالادست سرچشمه رودهای دجله و فرات آسیب‌پذیر است و این نیازمند مدیریت چالش‌های محیط زیستی است (امیر احمدبان، ۱۴۰۱). در کل، در این جغرافیا، جغرافیای طبیعی، انسانی و فرهنگی، متصل و مکمل همدیگر هستند.

شکل ۲. مناطق مرزی طبیعی و انسانی دو کشور

منبع: (جان‌پرور و دیگران، ۱۴۰۰: ۱۲۳)

بعد تجاری (امکان‌های ژئواکونومیک) جغرافیای منطقه آزاد بانه و مریوان

مرزهای گمرکی بانه و مریوان از مرزهای شلوغ و پر تراکشی کشور هستند. طبق آمارها سال ۱۴۰۰ در مرزهای باشماق مریوان و سیران‌بند بانه هفت میلیارد دلار مبادلات تجاری انجام شده است (خبرگزاری ایرنا، ۱۴۰۰). در این میان، سهم گمرک باشماق به عنوان یک گمرک رسمی از صادرات استان کردستان ۸۵ درصد بوده است و سالانه از طریق آن حدود ۴ تا ۶ میلیارد دلار ترانزیت کالا انجام می‌شود. روزنامه دنیای اقتصاد (۱۳۹۶) تحت عنوان "از سرگیری فعالیت‌های گمرکی در گمرک باشماق" همچنین رصد آمار اتاق بازرگانی، صنایع، معادن و کشاورزی تهران برای سال‌های ۱۳۹۰ و ۱۴۰۲، به ترتیب رقمی برابر با ۷۱۶ هزار تن کالا به ارزش ۶۹۱.۷۹۵.۲۷۹ میلیون دلار جهت صادرات و ۲ هزار تن کالا به ارزش ۱.۹۷۰.۷۷۷ میلیون دلار جهت واردات همچنین رقمی برابر ۷۰۹ هزار تن کالا به ارزش ۳۸۷.۷۶۱.۷۵۲ میلیون دلار جهت صادرات و ۲۹ هزار تن کالا به ارزش ۳۴۳.۳۷۲.۱۷۲ میلیون دلار جهت واردات را از نقطه گمرکی باشماق ثبت کرده است (اتاق بازرگانی، صنایع، معادن و کشاورزی تهران (-) به نشانی: www.tccim.ir). به طور کلی، ۷۵ درصد حجم مبادلات ایران با عراق از طریق مرز استان سلیمانیه صورت گرفته است (خبرگزاری مهر، ۱۳۹۸).

بعد اقتصادی (امکان‌های ژئواکونومیک) جغرافیای مورد هدف (آن سوی مرز)

بازار عراق با توجه به تحولات سال‌های اخیر بازاری رو به رشد بوده و پتانسیل‌های فراوانی برای تجارت و سرمایه‌گذاری دارد. در بین کشورهای همسایه عراق، ترکیه، ایران و سوریه به ترتیب مهمترین شرکای تجاری عراق بوده‌اند؛ اما در مقیاس جهانی برای سال ۲۰۲۱ چین با ۲۶۶۴۳ میلیارد دلار (۳۲ درصد سهم)، هند با ۲۶.۵۶۶ (۳۱ درصد سهم)، کره جنوبی با ۵ میلیارد دلار و ایالات متحده آمریکا با ۳ میلیارد دلار رشد قابل توجهی در روند صادرات به عراق داشته‌اند (گزارش مبادلات تجاری عراق در ۲۰۲۱: ۱۴۰۱).

در بخش واردات، در سال ۲۰۲۱، ترکیه با ۱۱.۳ میلیارد دلار و با سهم ۲۴ درصدی رتبه نخست را داشت. بر طبق گزارش MOTI، ۸۰ درصد همه کالاهای خریداری شده موجود در اقلیم ساخت ترکیه هستند و سرمایه‌گذاری شرکت‌های ترکیه در سال ۲۰۱۲ به ۴/۳ میلیارد دلار رسیده بود. در سال ۲۰۰۹ حجم تجارت بین ترکیه و اقلیم حدود ۴ میلیارد بود. در همان زمان MOTI رقم ۱۲ میلیارد دلار را برای تجارت ترکیه با اقلیم کردستان برای سال ۲۰۱۲ پیش‌بینی کرد (معاونت دیپلماسی اقتصادی وزارت امور خارجه، ۱۴۰۱). برپایه آمار سال ۲۰۱۳ (۱۳۹۱) هم حجم مبادلات تجاری میان کردستان عراق و ترکیه بیش از ۸ میلیارد دلار در سال بوده است (مجله خبری تابناک، ۱۳۹۶).

ایران از میزان واردات عراق ۸/۹ میلیارد دلار و به عبارتی سهم ۲۰ درصدی را در ۲۰۲۱ به خود اختصاص داد. این آمار برای ایران طی سال ۲۰۰۶ معادل ۳ میلیارد دلار و شامل ۱۵۸۷ قلم کالا بوده است و تنها حدود ۶۰ درصد از ارزش دلاری این پتانسیل محقق شده که تقریباً معادل ۱/۸ میلیارد دلار صادرات و دربرگیرنده ۱۰۲۳ قلم کالا (حدود ۶۵ درصد اقلام پتانسیل) بوده است (معاونت دیپلماسی اقتصادی وزارت امور خارجه، ۱۴۰۱). اما حوزه صادرات به ویژه صادرات محصولات کشاورزی به شکل دیگری بوده است. در این خصوص جدیدترین گزارش نشان می‌دهد که سهم عراق از کل صادرات کشاورزی ایران، از ۳ درصد در سال ۱۳۸۰ به ۴۰ درصد در سال ۱۳۹۹ رسیده است. به عبارت دیگر عملاً نزدیک به نیمی از محصولات کشاورزی ایران به عراق صادر شده است (مرکز ملی مطالعات راهبردی کشاورزی و آب: ۱۴۰۲، ص (ت و ث)).

گردشگری همچون یکی دیگر از امکان‌های ژئواکونومیک منطقه آزاد تجاری - صنعتی بانه و مریوان

گردشگران برای سفر به یک شهر انگیزه‌های متفاوتی همچون استراحت، خرید، بازدید از اماکن، شرکت در کنفرانس و سمینار و... دارند (Crompton, 1979; 410). در این میان، یکی از کارکردهای جانبی مناطق آزاد علاوه بر توسعه تجارت، توسعه گردشگری است؛ به گونه‌ای که با توجه به ساختار قانونی مناطق آزاد، در صورت عملکرد و سیاست‌گذاری مناسب، باید انتظار داشت که گردشگری در این مناطق و بسترهای پیرامونی آن توسعه یابد. با توجه به اینکه گردشگری و زیرمجموعه‌های آن از مهم‌ترین راهکارهای دولت‌ها برای پیشرفت و توسعه پایدار در اقتصاد است، در بین سه صنعت اشتغال‌زای دنیا قرار دارد و ۱۰/۲ درصد از تولید ناخالص جهان و ۴/۴ درصد از کل سرمایه‌گذاری‌ها و ۹/۶ درصد از کل جمعیت فعال را در دنیا به خود اختصاص داده است (دلیری، ۱۴۰۱: ۲۱۶؛ به نقل از Sobirov, 2018).

یکی از ویژگی‌های بارز مناطق آزاد تجاری و صنعتی این است که می‌تواند بسیاری از کالاها و خدمات را با عوارض گمرکی متفاوت با منطقه اصلی وارد کنند. مسافران وارده شده به این مناطق نیز قادرند مقدار مشخصی از این کالاها را خریداری کنند یا توجه به قوانین وضع شده به صورت قانونی وارد منطقه نمایند. از این رو، مناطق آزاد تجاری می‌توانند هزینه خرید بسیاری از محصولات را برای مسافران کاهش دهند و این منتهی به توسعه گردشگری خواهد شد (دلیری، ۱۴۰۱: ۲۱۹؛ به نقل از Seetana et al. 2011). این پتانسیل‌های ارزآور در کنار غنای طبیعی و فرهنگی موجود در منطقه آزاد بانه - مریوان مضاعف خواهد شد. موقعیت طبیعی و ویژگی‌های جغرافیایی منطقه که بیشترین میزان بارش جوی در ناحیه غربی استان (شهرهای بانه و مریوان) با حدود ۸۰۰ میلیمتر در سال را به خود اختصاص داده در کنار غنای زیستی آن که یکی از قدیمی‌ترین کانون‌های زیستی و استقرارگاه‌های انسان در جهان محسوب می‌شود، بدون شک علاوه بر موقعیت منطقه در درآمدزایی باشندگان منطقه آزاد تجاری بانه - مریوان و استقرار امنیت بیشتر آن تاثیرگذار خواهد بود (ایرانی و دیگران، ۱۳۹۶: ۹۸-۱۱۰). بر اساس آمارهای منتشر شده از سوی سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری استان کردستان، طی نوروز ۱۳۹۴، ۸۷۸۸۹۷ مسافر نوروزی به این استان سفر کردند که شهرستان بانه با ۳۶۷ هزار مسافر (۴۱/۷ درصد) در رتبه اول و شهرستان مریوان و سروآباد با ۲۵۸ هزار مسافر (۳۰ درصد) در رتبه دوم قرار گرفتند. به نسبت بازدید کنندگان هم بیشتر بازدیدها از مراکز تجاری بانه با ۶۳۱ هزار بازدید کننده (۴۴ درصد) و شهرستان مریوان با ۵۱۶ هزار بازدید کننده (۳۶/۲ درصد) صورت گرفت و از این حیث، این منطقه در رتبه دوم قرار دارد (حبیبی و محمودی، ۱۳۹۶: ۳۳).

ژئوپولیتیک کلان منطقه در نسبت با منطقه آزاد تجاری بانه - مریوان

در جغرافیای مورد هدف منطقه آزاد تجاری بانه - مریوان در سطح کلان آن می‌توان به طور اجمالی از سه جبهه ژئوپولیتیک خبر داد.

الف) ترکیه به عنوان همسایه دیوار به دیوار، رقیب تاریخی ایران در منطقه به شمار می‌رود. پیشینه این رقابت به تاسیس حکومت صفویان بر می‌گردد که شاه اسماعیل در مقابل مذهب سنی عثمانی، شیعه را مذهب رسمی کشور به عنوان ترمقابل اعلام کرد. بدین شیوه رقابت این دو کشور وارد مرحله‌ای شد که تا کنون جریان دارد، اگرچه از ماهیتی مذهبی خارج گشته و ابعاد جدیدی به خود گرفته است. در تاریخ پانصد ساله روابط دو کشور، رقابت و تخصص دو بازوی کلیدی برای توصیف پیوند میان دو کشور بوده است. امروزه نیز وضع برای دو کشور چندان تفاوتی نکرده است. جز دوره‌ای محدود در زمان رضاشاه که ترکیه الگویی برای ایران به شمار می‌رفت، روابط دو کشور چندان ترقی و پیشرفتی به خود ندیده است. با انقلاب ایران در سال ۱۳۵۷ و روی کار آمدن حکومت مذهبی روابط دو کشور بیشتر هم دگرگون شد. به طور کلی، جز دوره‌ای کوتاه در پیمان سعدآباد و بغداد که شرایط وقت دو کشور را در یک پیمان منطقه‌ای گرد هم آورده بود و پیمان‌ها و نشست‌های سه جانبه به همراه سوریه حول مسئله کُرد که یکی از محدود موارد همگراساز دو کشور در سده گذشته به شمار می‌رود، شاید به ندرت بتوان از یک زمینه همکاری ثابت برای این دو بازیگر یاد کرد (غم‌پرور، ۱۳۹۵: ۴۱-۴۲).

ب) جبهه عرب سنی به رهبری عربستان سعودی. این کشور یکی از کشورهای بسیار مهم در خاورمیانه است و بر سیاست و امنیت منطقه تاثیرگذار است. با تضعیف بازیگران فعال عربی - مصر، عراق، سوریه - که مدت‌هاست سد راه عربستان به عنوان یک قدرت منطقه‌ای هستند، امروزه عربستان از این اتفاق خشنود است و خود را برای بازیگری نقش اول به نمایندگی از عرب‌ها آماده می‌کند. عربستان سعودی به عنوان یکی از قدرتهای منطقه در حوزه شبه جزیره از همان روزهای اول ماهیت انقلاب اسلامی ایران را مذهبی خواند و به نوعی آن را نقطه مقابل تز خود معرفی کرد. این کشور در جریان جنگ هشت ساله به موازات دیگر عرب‌ها از صدام پشتیبانی کرد. پس از آن هم جز در دوره‌هایی کوتاه روابط دو کشور گرمی به خود ندیده و همواره همدیگر را رقیب ایدئولوژیک تعریف کرده‌اند (همان، ۵۰-۵۱).

ج) و سرانجام در یک ضلع مثلث، ایران جای دارد. کشوری که در فرآیند رقابت‌های جهانی، موقعیت خود را حفظ کرده و در نظام بین‌الملل به عنوان یک دولت مستقل شناخته می‌شود و از گذشته تا کنون همواره در معادلات منطقه از وزن خاصی برخوردار بوده است.

اما در خصوص اهمیت جغرافیای هدف همین بس است که عراق زاده پیمان سایکس - پیکو و تحت الحمایه بریتانیای کبیر هیچگاه برای ایران همسایه‌ای آرام نبوده است. اگر از اختلافات سرزمینی بر سر شط العرب صرف نظر کنیم، به دلیل نبرد داخلی در این کشور، مسئله آوارگان و دگرگونی زود هنگام رژیم‌های سیاسی، ناپایداری سیاسی عراق همواره برای ایران هزینه‌آور بوده است. با به قدرت رسیدن حزب بعث، رقابت منطقه‌ای بر مسائل اشاره شده اضافه شد و با جنگ هشت ساله این کشور علیه ایران به اوج خود رسید. با فروپاشی صدام در ۲۰۰۳ هم وضعیت تفاوت چندان نکرده و نشان داد حتی این کشور در حالت ضعف و مشکل هم برای ایران همواره مایه دردسر و هزینه است (همان، ۸۸-۸۷).

نتیجه‌گیری

تحلیل یافته‌های پژوهش، چند اصل کلیدی را نشان می‌دهد: نخست اینکه نواحی مرزی که منطقه آزاد تجاری بانه - مریوان با آن همپوشی دارد از یک نوع محرومیت در رنج است و بیکاری باشندگان آن درصد بالایی را به خود اختصاص می‌دهد. دوم، جغرافیای مورد بحث به لحاظ ظرفیت‌های طبیعی - محیط زیستی، زیستگاهی، کشاورزی، گردشگری و... در وضعیت مطلوبی قرار دارد. سوم، یک همپوشی کامل زبانی، قومی، فرهنگی و مذهبی بین دو سوی مرز برقرار است. چهارم، مراودات تجاری - بازرگانی در شکل رسمی و غیر رسمی بین دو سوی مرز وجود دارد. و سرانجام در بعد ژئوپولیتیک هم در جغرافیای مورد هدف

که عبارت است از بازار عراق و سوریه، رقابت بین بازیگران منطقه در مجموعه‌ای از علایق سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و ژئوپولیتیک برقرار است.

بنابراین، نتیجه تحلیل یافته‌های مربوط به امکان‌های ژئواکونومیک منطقه آزاد تجاری بانه - مریوان نشان می‌دهد که به هر میزان این منطقه در تحقق دستاوردها و تعیین یک منطقه آزاد واقعی موفق عمل کند به همان میزان راهگشای تحقق اهداف ژئوپولیتیک کشور خواهد بود؛ چراکه در صورت موفقیت می‌توان شاهد "پخش و انتشار" مدل‌های مشابه در عرض‌های بالاتر (پیرانشهر - سردشت) و پایین‌تر (قصر شیرین) بود. این موفقیت در نوع خود به معنای مرادفات بیشتر با اربیل و سلیمانیه و نفوذ بیشتر اقتصادی در آن مناطق است. بدیهی است به همان میزان نیز به گسترش حوزه نفوذ نرم‌افزاری و ژئوپولیتیک ایران هم کمک می‌کند و به بازوهای سیاسی - اقتصادی ایران در رقابت با بازیگران رقیب توان بیشتری خواهد بخشید.

پیشنهادهای کاربردی تحقیق حاضر به شرح زیر است: شاید به جرأت بتوان گفت آسان‌ترین مرحله طرح منطقه آزاد تجاری صنعتی بانه - مریوان، حوزه نظری آن و سخت‌ترین مرحله، تعیین اهداف عملیاتی جهت موفقیت طرح مطابق آنچه در مقاله حاضر بدان اشاره شد، باشد؛ لذا توصیه می‌شود همه امکانات و بسترهای قانونی در ابعاد مختلف برنامه‌ریزی عملیاتی، اقتصادی، سیاسی، فرهنگی و... جهت موفقیت طرح در قالب یک برنامه زمانبندی دقیق بسیج شود تا امکان بررسی دستاوردهای آن در چارچوب نظری پخش فراهم شود.

منابع

ابراهیم‌زاده، عیسی و بذرافشان، جواد. (۱۳۸۶). مدل پخش فضایی هاگراستراند و پخشایش فضایی زعفران در خراسان، مجله جغرافیا و توسعه، ۵ (۹)، ۵۶-۷۶.

تاریخچه اتاق بازرگانی سنندج. (۱۰ اسفندماه، ۱۳۹۶). برگرفته از: <https://sanandajccim.ir/CPIMG/AdminCenter/Kurdistan>
امیر احمدیان، بهرام. (۱۴۰۱). اولویتهای سیاست فوری عراق ۶ و ۷ دسامبر، دیدار مرکز مطالعات خاورمیانه در کردستان عراق. ایرانی، جمال، وحدانی، اقبال، مشیر پناهی، کیهان و محمدزاده، جمال. (۱۳۹۶). *استان شناسی کردستان پایه‌ی دهم دوره‌ی دوم متوسطه*، تهران: شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی ایران.

مرکز ملی مطالعات راهبردی کشاورزی و آب. (۱۴۰۲). بررسی صادرات محصولات کشاورزی، (ت و ث)، تهران.
دلیری، حسین. (۱۴۰۱). تاثیر منطقه آزاد انزلی در گردشگری در استان گیلان: روش کنترل ترکیبی، *فصلنامه گردشگری*، ۱۱ (۲)، ۲۳۰-۲۱۵.

خانی، فضیله و سادات موسوی، سمیه. (۱۳۹۶). تحلیل نظریه پخش فضایی در کارآفرینی و نقش آن در توسعه کالبدی نواحی روستایی (مطالعه موردی: دهستان سولقان)، *نشریه برنامه‌ریزی توسعه کالبدی*، ۲ (۳)، ۹۹-۱۱۶.
جان‌پرور، محسن، مازندرانی، دریا، قباسفیدی بایگی، الهام و عباسی، فرید. (۱۴۰۰). مفهوم‌سازی مناطق مرزی و تبیین مولفه‌های شکل‌دهنده آنها، *فصلنامه ژئوپولیتیک*، ۱۷ (۳)، ۱۱۶-۱۴۱.

حبیبی، فاتح و محمودی، حسن. (۱۳۹۶). تجزیه و تحلیل انگیزه‌های سفر گردشگران نوروزی به شهرستان مریوان، *فصلنامه گردشگری شهری*، ۴ (۲)، ۳۱-۴۶.

شکوبی، حسین. (۱۳۸۱). *اندیشه‌های نو در فلسفه جغرافیا*، تهران: گیتاشناسی.

مبادلات تجاری عراق در ۲۰۲۱. (۳ آذرماه، ۱۴۰۱). بر گرفته از: <https://www.economic.mfa.ir/portal/newsview/698855>

کامران، حسن. (۱۳۸۱). علل توسعه نیافتگی مناطق آزاد ایران، *تحقیقات جغرافیایی*، ۶۵ و ۶۶، ۳۲-۴۲.
غم‌پرور، احمد. (۱۳۹۵). *صلح جغرافیایی - دگرگونی در نقشه‌ی ژئوپولیتیک خاورمیانه: (با تاکید بر بین‌النهرین)*، تهران: انتخاب.
فتاحی، سجاد، رفیعی، نسترن و چغازردی، جلال (۱۳۹۵). *مسئله شناسی راهبردی توسعه در استان کردستان*، تهران: مرکز بررسی‌های استراتژیک

مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی. (۱۳۹۹). *لایحه ایجاد هفت منطقه آزاد تجاری - صنعتی و دوازده منطقه ویژه اقتصادی دوره ۱۰ (۱۴۱)*، معاونت پژوهش‌های اقتصادی، دفتر مطالعات اقتصادی و مطالعات حقوقی.

مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی. (۱۳۷۴). دلایل عدم موفقیت مناطق آزاد در ایران، دفتر بررسی‌های اقتصادی، صص ۱-۱۴

معاونت پژوهش‌های اقتصادی. (۱۳۹۵). فراتحلیل مطالعات مناطق آزاد، مرکز پژوهش‌های مجلس، صص ۱-۳۷۶
 محمدی، حیدر، موسوی جد، محمد، صالحی، یسرا، سلماسی، سمانه. (۱۴۰۰). اشتغال پایدار شهرهای مرزی: تحلیل علل و پیامدهای کولبری در شهر بانه، دو فصلنامه توسعه پایدار محیط جغرافیایی، ۳ (۵)، ۳۵-۱۸.
 مرکز آمار ایران. (۱۳۸۵-۱۳۳۵). نتایج سرشماریهای عمومی نفوس و مسکن کل کشور (۱۳۳۵-۱۳۸۵).
 هاگت، پیتر. (۱۳۷۵). جغرافیا ترکیبی نو، ترجمه شاپور گودرزی نژاد، جلد ۱ و ۲، تهران: سمت.

Dei Ottati, G. (2018). Marshallian industrial districts in Italy: the end of a model or adaptation to the global economy?. *Cambridge Journal of Economics*, 42(2), 259-284.

Brown, L. A., (2004). Diffusion: Geographical Aspects, *International Encyclopedia of the Social and Behavioral Sciences*, 32:3676-368

Seetanah, B., T.D. Juwaheer, M.J. Lamport, S. Rojidi, R.V. Sannasse & A.U. Subadar (2011), Does Infrastructure Matter in Tourism Development. *University of Mauritius Research Journal*, 17, 10-89.

Flowerdew, R., (2009). Hagerstrand, T, *International Encyclopedia of Human Geography*, 34:4-8.

Kevin R. Cox. (1972). *Location and Behavior*; John Wiley, London. McColl. W. Robert. (1973). Vietnam, Cuba and the Ghetto. An invitation to Geography. McGraw-Hill.

Crompton, J. L. (1979). Motivations for pleasure vacation. *Annals of Tourism Research*, 6(4), 408-424.

Sobirov, B. (2018). The concept of the tourist economic zone. Case of Uzbekistan. *World Scientific News*, (98), 34-45.